

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İXRACIN STİMULLAŞDIRMASINDA KREDİTLƏŞMƏ MEXANİZMLƏRİNİN ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5310.01- Dünya iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri
İddiaçı: **Yeganə Nail qızı Fətəliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın
A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad üzrə elmlər doktoru
Dünyamalı Əmir oğlu Vəliyev

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşən Mahmud oğlu Hacızadə

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rövşən Rasim oğlu Quliyev

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Mayıs Gülali oğlu Gülahiyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində
fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

imza

Əməkdar elm xadimi
iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsəni

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

imza

iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Müşfiq Yelmar oğlu Quliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə səviyyəsi: Dünyanın hər bir ölkəsinin iqtisadi inkişafını təhlil etdikdə xarici ticarət əlaqələrinin önəmli rola malik olduğunu müşahidə edirik. Araşdırmalar göstərir ki, xarici ticarət sahəsində ixrac daha önəmlidir. Çünki hər bir ölkə ixracı artırmaqla yerli istehsalın canlanması, ölkəyə valyuta axınının güclənməsi, əhalinin rifah halının yaxşılaşması, milli pul vahidinin möhkəmlənməsi, idxaldan asılılığın azalması kimi çoxlu sayda sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə nail olur. Dünyanın bir çox ölkələri ixracın artırılması məqsədilə müxtəlif stimullaşdırıcı vasitələrdən istifadə edir və daxildə istehsal olunan məhsulların qlobal rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə çoxlu dəstəkləyici tədbirlər həyata keçirirlər.

Dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, ixracın stimullaşdırılması istiqamətində xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan firmalara verilən kreditlərin sığortalanması və idxal-ixrac fəaliyyətlərinə maliyyə qurumlarının daha çox diqqət göstərməsi bu sahənin inkişafını stimullaşdırır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən firma və şirkətlərin beynəlxalq bazarlarda effektiv fəaliyyəti daha çox müxtəlif maliyyə alətlərindən düzgün istifadə etməklərindən asılı olur. Onlar xarici bazarlara çıxarkən maliyyə və kredit xidmətlərinə böyük ehtiyac duyurlar və bu ehtiyacların ödənilməsi məqsədilə ixrac kreditlərinin genişləndirilməsi və müvafiq maliyyə qurumlarının yaradılmasına səy göstərirlər. Bu istiqamətdə müvafiq mexanizmin qurulması və onun səmərəli fəaliyyətinin təşkili önəmli olduğuna görə təqdim edilən dissertasiya işi öz aktuallığı ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İxracın stimullaşdırılması problemi, onun sosial-iqtisadi əhəmiyyəti, habelə qiymətləndirilməsi metodlarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, eləcə də ixracın stimullaşdırılmasının iqtisadi artıma təsiri və sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində rolu milli və beynəlxalq iqtisadiyyat baxımından geniş şəkildə öyrənilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, klassik iqtisad elminin yaradıcılarından A.Smit və D. Rikardo xarici ticarət, idxal-ixrac sahəsində əhəmiyyətli nəzəriyyələr işləyib hazırlamış, sonrakı dövrdə A.Marşal, C. Xiks, P. Samuelson və başqaları ixracın stimullaşdırılmasında başlıca maliyyə

mexanizmlərindən istifadənin milli və beynəlxalq iqtisadiyyat baxımından tədqiqatlar aparmışlar.

Azərbaycan iqtisadçıları alimlər xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması və inkişafı problemlərinin aktual nəzəri-praktiki məsələlərini, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin, o cümlədən ixracın strukturu və coğrafiyası ilə bağlı mövcud problemlərin aşkarlanması və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı çoxsaylı fundamental elmi-tədqiqat işləri aparmışlar. Bunlardan T.S.Vəliyevi, Ə.C.Muradovu, D.Ə.Vəliyevi, E.M.Hacızadəni, Ş.H.Hacıyevi, G.Ə.Gənciyevi, İ.A.Kərimlini, F.Ə.Qənbərovu, M.Y.Quliyevi, Ş.S.Qafarovu, F.Mustafayevi, Ə.Q.Əlirzayevi, M.M. Bağırovu, T.Hüseynovu, Y.Kəlbəyevi və başqa alimləri qeyd etmək olar.

Beynəlxalq iqtisadiyyatında sözügedən problemlə bağlı Malcolm Stephens, Delio E. Gianturco, Delphos A. William, Lederman D., Olarreaga M., Payton L, Krauss M., Ёескомб Э.Р., Жаринов А.А., Журавлева Г.П., Жиряева Е.В., Камалов М.И., Овчинников А.А. kimi alimlər elmi əsərlərində geniş yer vermiş və bu sahədə əhəmiyyətli nəticələr əldə etmişlər.

Lakin hazırkı şəraitdə ixracın stimullaşdırılması mexanizminin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi yolları, Azərbaycanda ixracın müasir durumu və inkişaf perspektivləri, ölkəmizdə ixracın stimullaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi kimi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən problemlərin daha dərinlən tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Hal-hazırda ən aktual məsələlərdən biri ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrə beynəlxalq qaydalara uyğun maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasıdır. Bundan əlavə, xarici ticarət sahəsində ən mühüm məsələlərdən biri İxrac Kreditləri Agentliyinin (İKA) yaradılmasıdır. İKA-nın fəaliyyəti nəticəsində iqtisadi və siyasi risklərin minimuma endirilməsi ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasına, işgüzar fəallığın artmasına, ölkə daxilində istehsal həcmnin genişlənməsinə və ixracın inkişafına səbəb olur. Qeyd edilən agentliklər tərəfindən səmərəli sığorta və maliyyə dəstəyinin təqdim olunması ixracatçıların daha səmərəli maliyyələşmə və sığortalanma layihələri reallaşdıraraq qlobal bazarlarda rəqabət üstünlüklərinin artmasına müvafiq şərait yaradır.

Tədqiqatın obyektı. İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşmə mexanizminin hərəkətverici alətləri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. İxracın stimullaşdırılması ilə əlaqədar kreditləşmə mexanizminin rolunun artırılmasında potensial imkanların yaradılmasının öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin məqsədi ixracın stimullaşdırılmasında kreditləşdirmə mexanizmləri haqqında konsepsiyaları öyrənməklə nəticə çıxarmaq və beynəlxalq ticarətin müasir xüsusiyyətlərinə uyğun Azərbaycan şirkətlərinin ixrac əməliyyatlarına maliyyə dəstəyi mexanizminin və onun elementlərinin təkmilləşdirilməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- qloballaşma dövründə dünya iqtisadiyyatında ixracın rolunun artmasının səbəb və meyillərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ixracın stimullaşdırılması sahəsində nəzəri baxışların təsnifləşdirilməsi;
- ixracın stimullaşdırılmasında kreditləşdirmə mexanizmlərinin öyrənilməsi;
- dünya təcrübəsində ixracın stimullaşdırılması mexanizmlərinin formaları və yollarının araşdırılması;
- ixracın stimullaşdırılmasına dövlətin dəstəyi və müvafiq tədbirlər sisteminin təsnifləşdirilməsi;
- beynəlxalq iqtisadi təşkilatların ixraca dövlət dəstəyi sahəsindəki tövsiyələri və təsdiq etdikləri iqtisadi-hüquqi tələblərin öyrənilməsi;
- Azərbaycanda ixracın müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və inkişaf perspektivlərinin aşkara çıxarılması;
- Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılması üzrə kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında təkliflərin verilməsi.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində elmi abstraksiya, deduksiya, induksiya, sintez, müşahidə və müqayisə, məntiqi mühakimə, sistemli təhlil və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İxracın ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm amil olması ilə əlaqə-

dar onun stimullaşdırılmasının spesifik maliyyə-kredit mexanizmləri vardır.

2. İxracın stimullaşdırılması sahəsində nəzəri baxışların müqayisəli təhlili nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, ixracın artırılmasının və ixrac potensialının aşkara çıxarılmasının ümumi əsaslarını öyrənməyə imkan verən əsas şərt dövlətin iştirakıdır.
3. İxracın stimullaşdırılması məqsədilə İxrac Kredit Agentlikləri tərəfindən uzunmüddətli və aşağı faizli bank kreditlərinin 75-95%-dək sığortalanmasının həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir.
4. Dünya təcrübəsində ixracın şaxələndirilməsi və stimullaşdırılmasının maliyyə-kredit mexanizmləri tədqiq edilərək onların ən mühüm olanları diqqətdə saxlanılmalıdır.
5. İxracın stimullaşdırılmasına maliyyə-kredit dəstəyi sahəsində dövlət strategiyası hazırlanarkən İƏİT-in müvafiq göstəriş və tövsiyələrinin dövrün tələbləri səviyyəsində nəzərə alınmasına ehtiyac vardır.
6. İxracının artırılması məqsədilə ixrac yönümlü məhsulların rəqabət qabiliyyətlərinin gücləndirilməsi və çeşid müxtəlifliyinin artırılması baxımından ixracatçılara dəstək istiqamətində Azərbaycanda kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi və yeni məhsulların istehsalına lazımi şəraitin yaradılması önəmli olduğundan ölkəmizdə İKA-ların fəaliyyətinin genişləndirilməsi lazım gəlir.
7. Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılması istiqamətində fond və agentliklərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə onların birləşdirilməsi və vahid şəkildə Kreditlərin Sığortalanması üzrə Agentliyin yaradılması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında ixracın stimullaşdırılması ilə əlaqədar mövcud kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair idarəetmə islahatlarının konkret yolları göstərilmişdir;
- Azərbaycanda ixracın potensial imkanlarının aşkara çıxarılması yollarına və ixracın artırılması perspektivlərinə dair əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir;
- Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasının maliyyə-kredit

- mexanizmi alətlərinin təkmilləşdirilməsinə dair konkret təcrübi təkliflər verilmişdir;
- Azərbaycanın ixrac yönümlü milli istehsal sahələrinin şaxələndirilməsi ilə əlaqədar daha çevik və səmərəli maliyyə-kredit alətlərindən istifadə yolları elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
 - Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasında kredit mexanizminin alətlərindən səmərəli istifadənin üsullarının tətbiqinə dair əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir;
 - Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrində müəssisələrin ixrac yönümlü məhsullar istehsalını və satışını stimullaşdıran, İdxal-İxrac Bankının və İxrac Kredit Agentliyinin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində zəruri islahatların keçirilməsi üsulları əsaslandırılmışdır;
 - İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşmə alətlərindən istifadə də uzunmüddətli investisiya tələb edən sahələrə iri və orta həcmli kreditlərin verilmə müddətləri arasında optimal nisbətin qurulmasına dair təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Hazırkı şəraitdə ixracın stimullaşdırılması mexanizminin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi yolları, Azərbaycanda ixracın müasir durumu və inkişaf perspektivləri, ölkəmizdə ixracın stimullaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi kimi mühüm nəzəri və dissertasiyanın praktiki əhəmiyyət kəsb edən problemlərin daha dərinə tədqiqinə nail olunmuşdur.

Tədqiqatın işinin aprobeiası və tətbiqi: Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən əməli təkliflər “Texno və sənaye parklarının yaradılmasının idxala və ixraca təsiri. Parkların rezidentlərinə dövlətdən və maliyyə təşkilatlarından maliyyə dəstəyi”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu. “Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal dünya iqtisadiyyatında dəyişikliklər dövründə” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2018; “Azərbaycanda ixracatın inkişafının müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri”. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik yubileyinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı 2018;

“Перспективы Развития Экономических Связей Азербайджана и России.” Экономика и управление в XXI веке: стратегии устойчивого развития сборник статей IX Международной научно-практической конференции, Состоявшейся 5 июля 2019 г. в г. Пенза, 2019. Dissertasiya işinin məzmunu və əsas nəticələri nəticələri, müddəalar və əsaslandırılmış təklif və tövsiyələri əhatə edən 8 məqalə ölkə daxili və xarici jurnal və 1 kitab çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiyanın məntiqi əsasları tədqiqatın predmetinə, obyektinə, məqsəd və vəzifələrinə görə müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işi (238012 işarə) girişdən (13487 işarə), üç fəsildən (I fəslə 92765 işarə, II fəslə 57169 işarə, III fəslə 70356 işarə) səkkiz paragrafdan, əldə olunan nəticələrdən (4235 işarə), istifadə olunan mənbə və ədəbiyyat siyahısı, 2 əlavələr və ixtisarlardan və şərti işarələrin siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işi 144 səhifədən ibarət olmaqla, işin məntiq və mahiyyətinə görə 6 qrafik, 2 sxem, 11 cədvəl tərtib edilmişdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşdirmə mexanizmlərinin öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Qloballaşma dövründə dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında ixracın rolunun artması səbəbləri və meylləri
- 1.2. İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşmə mexanizminə dair başlıca nəzəri baxışlar
- 1.3. İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşdirmə mexanizmləri və onlardan istifadənin dünya təcrübəsi

II Fəsil. İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşdirmə mexanizmlərindən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. İxracın şaxələndirilməsi və stimullaşdırılmasında kreditləşmə mexanizmlərinin mövcud vəziyyətinin müqayisəli təhlili
- 2.2. İxracın stimullaşdırılmasının kreditləşmə mexanizmi sistemində dövlət dəstəyi və tədbirlərinin qiymətləndirilməsi
- 2.3. İxracı dövlət dəstəyi sahəsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların iqtisadi-hüquqi tövsiyyələrindən Azərbaycanda istifadə imkanlarının qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında ixracın stimullaşdırılmasında kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları

- 3.1. Azərbaycan Respublikasında ixracın stimullaşdırılmasında dövlət dəstəyinin artırılması yolları
- 3.2. Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasında kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

İxtisarlardan və şərti işarələrin siyahısı

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunur, işin nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir.

1. İxracın ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm amil olması ilə əlaqədar onun stimullaşdırılmasının spesifik maliyyə-kredit mexanizmləri vardır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda beynəlxalq faktoring, forfeyting və beynəlxalq lizinq əməliyyatları ayrı-ayrılıqda kifayət qədər izah edilsədə bütün hallarda ixracın stimullaşdırılmasının maliyyə-kredit mexanizminin başlıca elementləri kimi sistemli tədqiq edilməsi tələb olunur. Bu məqsədlə ixracın stimullaşdırılmasının spesifik maliyyə-kredit mexanizminin başlıca elementlərini özündə birləşdirən İxrac Kredit Agentliyi (İKA) tərəfindən aparılan maliyyələşmə fəaliyyətinə diqqəti artırmaq və həmin sahədə tədqiqat aparmaq lazım gəlir.

İxrac Kredit Agentliyi (İKA) vasitəsilə maliyyələşdirmə edilərkən ölkədə ixracın dəstəklənməsini həyata keçirən dövlət orqanlarının və ya ixraca dövlət dəstəyini reallaşdıran özəl sektorun iqtisadi subyektlərin birgə fəaliyyətini nəzərə almaq lazımdır.

İxrac Kredit Agentliyinin (İKA) əsas fəaliyyət istiqamətlərinə milli ixracatçılara apardıqları ixrac əməliyyatlarının sığortalanması və maliyyələşdirilməsi, habelə istehsal etdikləri məhsulların yeni satış bazarlarının axtarılaraq tapılması, ixrac risklərinin azaldılması, istehsalçıların xarici tenderlərdə iştirakını təmin etmək məqsədilə lazımi dəstəklənmələrini nümunə kimi qeyd edə bilərik.

İxrac Kredit Agentliyi (İKA) – əsasən öz ölkələrinin ixracatçıları adından kreditləşdirmə həyata keçirən və ya ölkədə ixracın inkişafını stimullaşdırmaq naminə xarici idxalçılara dəstək məqsədilə maliyyə vəsaiti ayıran maliyyə təşkilatlarının qarşılaşa biləcəkləri risklərin azaldılması istiqamətində müvafiq tədbirlər təklif edən dövlət müəssisələridir.

Belə müəssisələrin (agentliklərin) maliyyə xidmətlərindən istifadə edilməsi, yerli ixracatçılara avans formada ödənişin nağd formasına keçməsi ixracatçıları daha liberal şərtlərlə satışı həyata keçirməkdə

maraqlı edir.

İxrac Kredit Agentliyi (İKA) Azərbaycan ixracatçıları üçün də çox əhəmiyyətli olduğundan onun fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri olan ixracın stimullaşdırılmasının kreditləşmə mexanizmini fəallaşdırmaqdır. Agentliklərin həmin istiqamətdə fəaliyyətini genişləndirməyin əsasında ixracatçıların sığortalanması dayandığından İKA-lar mövcud normativ-hüquqi baza çərçivəsində çox saylı banklar və maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq edir və bununla da ixracatçılara dəyərli zəmanətlər və ola biləcək risklərdən sığortalanmanı təqdim edirlər. Bir çox ixracatçılar mənafeələrinə zidd olan risklərlə qarşılaşdıqlarından həmin riskləri sığorta etmək istəyi daha çox olur və bununla da İKA-rı üzərinə götürdükləri riskin demək olar ki, hamısını ödəmək üçün zəmanət və sığorta təqdim edirlər. Bu istiqamətdə risk faizi, işlərin sona çatması riski, kommersiya və nəhayət siyasi risklər kimi müxtəlif xüsusiyyətli riskləri sığortalayır.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında ixracın stimullaşdırılmasının kreditləşmə mexanizmlərindən istifadənin ümumi qaydaları ilə yanaşı ölkəmiz üçün xarakterik olan spesifik qaydalar da nəzərə alınır, ixrac kreditlərinin sığortanmasını və digər maliyyə dəstəklərini həyata keçirən təşkilatların effektiv işlək strukturu yaradılır, uzunmüddətli dövrə iqtisadiyyatımızın dəyişən tələbatına uyğunluğu təmin edilir.

2. İxracın stimullaşdırılması sahəsində nəzəri baxışların müqayisəli təhlili nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, ixracın artırılmasının və ixrac potensialının aşkara çıxarılmasının ümumi əsaslarını öyrənməyə imkan verən əsas şərt dövlətin iştirakıdır.

Ölkənin iqtisadi inkişafında ixracın təsir gücünün böyük olması, əsas gəlir mənbəyinin ixrac potensialından asılı olması təbii olaraq ölkələri öz ixrac potensiallarını artırmağa başqa ölkələrin istehsal imkanlarını öyrənməyə və həmin ölkələrin məhsullarına olan tələbi araşdırmağa sövq edir. Bu təhlilin nəticəsində bazarda yüksək tələbi olan məhsulları müəyyənləşdirib, özlərinin ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində vacib qərarlar qəbul edirlər.

Xarici ticarətin xüsusən ixracın iqtisadi inkişafda rolunu tədqiq edən ilk böyük məktəb merkantilist məktəbinin ideyalarına əsasən hər bir dövlətin gücünün onun malik olduğu sərvətdən asılı olması ilə, sərvətin isə xarici ticarətlə arta bilməsi izah olunur. Fiziokrat

məktəbinin tərəfdarları isə ölkədə sərvətin artmasının əsasını xarici ticarətdə deyil, ölkə daxilindəki konkret istehsal sahəsi olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında görürdülər.

Klassik iqtisadi məktəbinin yaradıcıları olan Adam Smit və David Rikardo merkantilim və fiziokrat məktəbinin ideyalarını inkişaf etdirərək sərvətin mənbəyini bütünlükdə məhsul istehsalında görməklə ölkənin xarici ticarətdən xüsusən ixracdan daha çox faydalanmağın bütün reallıqlarını açıb göstərmişlər

Klassik iqtisad məktəbinin elmi və təcrübi reallığa uyğun gələn ideyalarını inkişaf etdirən müasir iqtisadçı alimlər ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində ixracın üstün cəhətlərini şərtləndirən amilləri qruplaşdıraraq öyrənmiş, daha çox isə ixracın stimullaşdırılmasında maliyyə-kredit alətlərində istifadənin hər tərəfli təhlilinə geniş yer vermişlər. İstər İsveç iqtisadçıları olan E.Hekşer və onun şagirdi B. Olin, istərsə də ABŞ iqtisadçıları M. Pozner, R. Vernon, M. Porter və sair başqaları hər bir ölkənin və onun xarici bazar subyektlərinin ixrac potensialının artırılması imkanlarının aşkara çıxarılmasını mühüm strateji əhəmiyyətli iş hesab etmişlər.

Müasir dövrdə İxrac kredit mexanizmlərinin ətraflı məlumat toplayan və kitabları çap etdirən Amerikalı müəllif Delphos William Arthur olmuşdur. Təqribən 40 yaxın dünya ölkələrinin İxrac Kredit Agentliklərinin məlumatlar toplusunu hazırlanmış, 2014-cü ildə hər bir iqtisadçı üçün asan və rahat dildə kitab çap etdirmişdir.

2018-ci ildə Azərbaycan iqtisadçısı Elşən Hacızadə tərəfindən “Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan” adlı kitabında Azərbaycanın ixrac potensialı və dünya bazarında yeri öyrənilmiş Respublikanın orta müddətli perspektiv dövrü üçün bütün tip - istehsal, sosial, bazar və işgüzar infrastrukturların inkişafına nail olunmasının mühüm strateji istiqamətləri tədqiq edilmişdir. Xarici ticarətin iqtisadi effektivliyinin artırılması, ETTKI-yə ixrac subsidiyalarının verilməsi, müəssisələr alyansı sferasında müvafiq “İxrac fondları”nın yaradılması və bununla da ixrac resursları dairəsinin daha da genişləndirməsi istiqamətində səmərəlik yüksələcəkdir. Bütün bunlar hər bir ölkənin ixrac potensialının artmasına təsir etməklə yanaşı, həmin potensialın ixrac yönümünə istiqamətləndirilməsinin bütün stimullaşdırıcı maliyyə kredit amillərinin fəallaşmasına da kömək edəcəkdir. Bu ölkənin

dünya bazarında yerinin möhkəmlənməsində də xüsusi əhəmiyyət daşıyacaqdır. Beləliklə, Azərbaycanın dünya bazarında müqayisəli üstünlüklərini ixrac potensialı qeyri neft sektorunun sərvətlərinə və onların rəqabət imkanlı infrastruktur kommunikasiyalarına malikliyini, həmçinin, iqtisadiyyatının diversifikasiyasında artan istehsal və ixrac gücü şərtləndirəcəkdir.

Bütün qeyd edilən nəzəri konsepsiya və fikirlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, istənilən bir ölkənin xarici ticarəti onun ixrac potensialı mövcud olmadıqda, xarici ticarət dövryyəsinin səmərəliliyi də yox səviyyəsində olur, ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olan ixrac və idxal əməliyyatları müsbət nəticə vermir.

3. İxracın stimullaşdırılması məqsədilə İxrac Kredit Agentlikləri tərəfindən uzunmüddətli və aşağı faizli bank kreditlərinin 75-95%-dək sığortalanmasının həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir.

Dövlət tərəfindən ixracatçılara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi istiqamətində həyata keçirilən güzəştli kreditlər, sığortalanma və zəmanətlər ixrac yönümlü dəstək proqramlarına uyğunlaşdırılır. Bu istiqamətdə İxrac Kredit Agentliyi (İKA) tərəfindən həyata keçirilən maliyyələşmə alətlərindən düzgün və səmərəli istifadə edilməsi diqqəti daha çox cəlb etməlidir. Agentliyin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə milli ixracatçılara apardıqları ixrac əməliyyatlarının maliyyələşməsi və sığortanması, habelə ixrac məhsullarının yeni satış bazarlarına çıxarılması imkanlarının yaradılması, ixrac risklərinin azadılması, xarici trendlərdə iştirakının təmin edilməsi aid edilə bilər. Bu mənada İKA-rı milli istehsalçıların xarici bazarlarda ticarət əməliyyatlarının aparılması istiqamətində çox mühüm vasitə olmaqla ixracın artırılmasını stimullaşdırmaq naminə xarici idxalçılara da dəstək məqsədi ilə maliyyə vəsaiti ayıran və bu vəsaitin qarşılaşa biləcəyi risklərin azaldılması üçün müvafiq təkliflər verən dövlət strukturu hesab edilir.

Hər bir ölkədə mövcud olan İxrac Kredit Agentliklər ixracın maliyyələşdirilməsini öncədən hər bir əqdi ayrı-ayrılıqda qiymətləndirir. Həm kommersiya həm də siyasi risklərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə alıcı haqqında mümkün qədər tam informasiyanı əldə edirlər. Qiymətləndirmədə əsasən siyasi risklər idxalçının fəaliyyət

göstərdiyi ölkə, ölkədə hərbi vəziyyəti, ölkədə valyuta mübadilə imkanları və kommərsiya risklərinə idxalçının fəaliyyət sahəsi, idxalçının və ixracatçının bankının maliyyə vəziyyətini araşdırılır və qiymətləndirilir. İxrac Kredit Agentliyi kreditin 75-95%-dək sığortalayır, 5% risk itmə formasında qalır.

İKA-nın qazancı – sığorta mükafatlarıdır. Belə ki, İxrac-kredit agentliklərinin sığorta mükafatları (yəni, tam ödəniş və ya siyasi riskin ödənilməsinə görə cavabdeh olan ixrac-kredit agentliyinin ödənişləri) miqdarına görə əhəmiyyətli ola bilər. Çünki onlar maliyyə sənədlərinin rəsmiləşdirilməsi tarixinə qədər ödəniş edir və nəzərdə tutulan bütün maliyyələşdirmə dövrü ərzində qarşıya çıxan riski kompensasiya edirlər. Sığorta üzrə mükafatın miqdarı hər bir ölkəyə xas olan riskdən və təqdim edilən ödənişin xüsusiyyətindən asılı olaraq dəyişir.

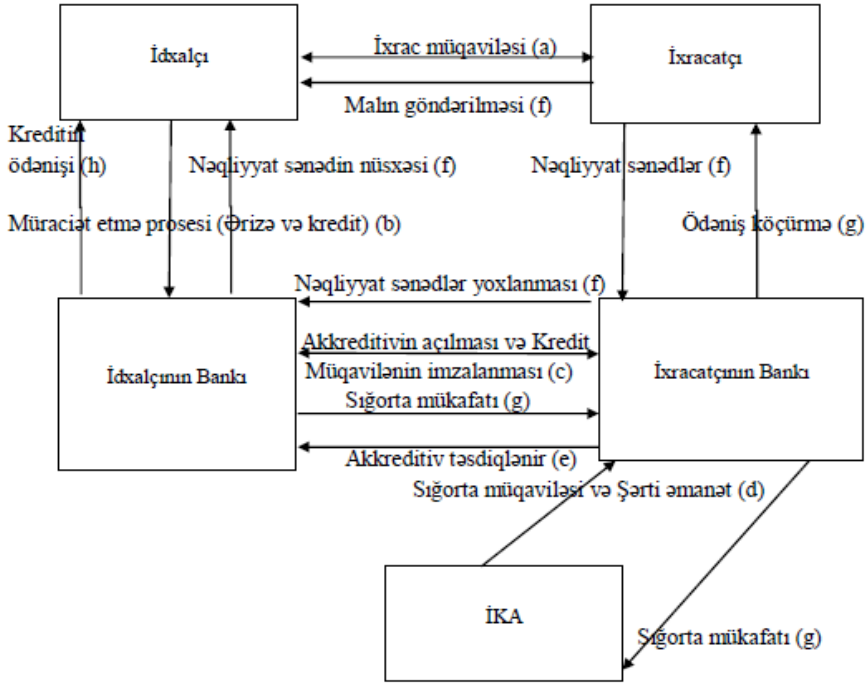
İKA-ların 3 maliyyələşdirmə və sığortalama modeli vardır. Həmin modellər sırasında daha optimal və səmərəli olanlara baxdıqda riski az olan 3-cü modeli Azərbaycan üçün təklif etmək məqsədəuyğun olardı.

Xarici ticarətin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar sığorta – akkreditiv ödəniş forması əsasında ixracatçıdan əldə olunan məhsulun idxalçı tərəfindən maliyyələşdirilməsində iştirak edən xarici bankın defolt risklərindən müdafiəsi üzrə aşağıdakı model təqdim edilir (bax Şəkil 1).

Qeyd edilənlərə əsaslanaraq bildirə bilərik ki, ixrac agentliyinin ən ümdə vəzifəsi uzunmüddətli perspektivdə ixracın stimullaşdırılmasının Azərbaycan modelinin yaradılması və daxilə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına dəstək mexanizminin formalaşdırılması olmalıdır. Yaradılacaq yeni struktur dünya praktikasına əsasən ixrac agentliklərinin fəaliyyəti istiqamətində çağırışlara uyğun olmalıdır.

Bu təşkilatın rəqabət qabiliyyəti ilk növbədə qəbul edilən qərarların çevikliyindən, keyfiyyətindən, fəaliyyətindəki şəffaflıqdan, əsasən ölkə daxilində istehsal olunan məhsulların ixracının dəstəklənməsindən, Azərbaycan məhsullarının xarici bazarlara yeridilməsi üzrə aktiv fəaliyyətindən, ixrac sahəsindəki əqdlərin tədqiqi istiqamətinə kompleks və çevik yanaşmadan, habelə orta, kiçik müəssisələr və regional şirkətlərlə əlaqələrin dərinliyindən və risklərin idarəedilməsinin keyfiyyətindən asılıdır. Sözsüz ki, respublikamızda formalaşacaq və

inkışaf edəcək yeni struktur qarşısında mühüm və ciddi vəzifələr durur. Bunların uğurla həyata keçirilməsi ölkəmizin maliyyə və sənaye sektorunun beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artmasında mühüm rol oynaya bilər.

Şəkil 1. Ticarətin maliyyələşdirilməsinin sığorta sxemi.

Mənbə: [<https://keg.kz/> "KazakhExport" İxrac Sığorta Şirkəti [Elektron resurs] // cop. AO ЭСК «KazakhExport» 2020]

4. Dünya təcrübəsində ixracın şaxələndirilməsi və stimullaşdırılmasının maliyyə-kredit mexanizmləri tədqiq edilərək onların ən mühüm olanları diqqətdə saxlanılmalıdır.

İstər ayrı-ayrı ölkələr və istərsədə hər bir ölkənin firma və şirkətlərinin ixracın artırılması üçün iqtisadi fəaliyyətdə şaxələndirmə prosesinə daha çox diqqət verilməlidir. İlk növbədə yeni bazarlara yeni yolların tapılması məqsədi ilə xarici ölkələrə ixrac olunan məhsulların yeni brendlərinin yaradılmasına və çeşidinin artırılmasına üstünlük verməlidirlər. Tədqiqat işində Norveç və Venesuela timsalında,

şaxələndirmə siyasətinin müsbət tərəfləri araşdırılaraq belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, ölkə iqtisadiyyatında davamlı inkişafa nail olmanın ən əsas şərti ixracın və ümumilikdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsidir. İxracın stimullaşdırılması və şaxələndirilməsi prosesində dövlət dəstəyinin təsiri daha çoxdur. Dövlət dəstəyinin göstərilməsi məqsədilə məhsulların seçimində onların gələcəkdə ixrac yönümlü olmasına daha çox diqqət yetirilməlidir. Apardığımız tədqiqatlara əsasən ixracın stimullaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən verilən kreditlərin müsbət nəticələr verməsi real faktlara əsaslanaraq irəli sürülmüşdür.

Dövlət tərəfindən kreditləşdirmə ilə ixracın stimullaşdırılması ixrac olunan məhsulların xarici bazarlarda satışı prosesində mövcud xərclər və risklər dövlət tərəfindən kompensasiya olunur.

İxracın genişləndirilməsi istiqamətində lazımi kreditlərin verilməsi, sığortalanması və zəmanəti zəruri maliyyə alətləri hesab olunmaqla dövlət ixrac fəaliyyətinə yenidən qoşulmuş firmaları dəstəkləyən vasitəçi rolunu oynayır. Firmaların dünya bazarlarına çıxışı zamanı, istər istehsal prosesində və istərsə də təşkilati sahələrdə böyük xərclərlə qarşılaşırlar.

Həmin xərcləri qarşılamaq və ixracı daha çox stimullaşdırmaq tədbirləri sırasında: ixrac kreditləri; kreditlərin sığortalanmasını həyata keçirən banklara dövlət zəmanətinin verilməsi; xarici idxalçılara vergi və gömrük rüsumları sahəsində güzəştlərin tətbiq edilməsi; ixracatçılara informasiya əlçatanlığının təmin edilməsi kimi maliyyə-kredit dəstəyinə daha çox yer verilməlidir.

İxrac kreditləri əsasən ölkədə hazır məhsul və daha perspektivli hesab edilən sektorlarda istifadə edilən avadanlıqların istehsalı ilə məşğul olan ixracatçılara verilir. Müddət baxımından belə növ kreditlər uzunmüddətli və qısamüddətli dövrləri əhatə edir. İxracın stimullaşdırılması məqsədilə güzəştli şərtlərlə verilən kreditlərin sığortalanmasını həyata keçirən banklara dövlət zəmanətlərinin verilməsi siyasəti əsasən İKA-lar vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, bu məqsədlə yaradılmış fondlardan İKA-lar vasitəsilə ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan yerli firmalara maliyyə vəsaiti ötürülür.

Qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dünyanın əksər ölkələrində iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə

ixracın artımına böyük önəm verilir. Təcrübəsini araşdırdığımız ölkələr əsasən iki alət vasitəsilə iqtisadi inkişaf əldə etmişlər: birincisi, geniş əhatəli dövlət dəstəyi, ikincisi isə ölkədə yeni texnologiyaların inkişafı və yüksək istifadə səviyyəsi. İxrac isə təsərrüfat konyukturasının himayə edilməsinin dinamik amili olmaqla, həmin ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm töhfələr vermişdir.

5. İxracın stimullaşdırılmasına maliyyə-kredit dəstəyi sahəsində dövlət strategiyası hazırlanarkən İƏİT-in müvafiq göstəriş və tövsiyələrinin dövrün tələbləri səviyyəsində nəzərə alınmasına ehtiyac vardır.

Yaşadığımız son dövrlər ərzində dünyanın müxtəlif regionlarında və ölkələrində iqtisadi və siyasi baxımdan qeyri-stabilliyin hökm sürməsi ixracın sığortalanması məsələsinə daha çox diqqət göstərilməsinin zəruriliyini aktuallaşdırmışdır. İxracın sığortalanması nəticəsində müxtəlif növ risklər sığortalanır və dövlət tərəfindən yerli firmaların ixrac fəaliyyətlərinə dəstək verir, daha çox stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirir. Bunların sırasında maliyyə-iqtisadi, inzibati və planlaşdırılan tədbirin verə biləcəyi uğurlu nəticələrin necə əldə olunması araşdırılır, dövlətin ixracatçı milli firmalara və onların məhsullarını alacaq xarici istehlakçılara güzəştli şərtlərlə kredit verilməsinin stimullaşdırılması yolları aşkara çıxarılır. Araşdırmada ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən firmalara və onların məhsullarının istehlakçıları olan xarici idxalçılara verilən kredit ödənişlərinin bir hissəsinə güzəştlərin edilməsimexanizmi dəqiqləşdirilmişdir. Belə dəstəklənmə milli ixracatçı firmalarla xarici idxalatçılar arasında biznes əlaqələrini genişləndirir, milli firmaların xarici ölkələrdə fəaliyyətlərini (investisiya yatırımlarını, idxal və ixrac əməliyyatlarını və sairə başqa) stimullaşdırır.

Ölkələrin ixracın dəstəklənməsi tədbirlərini araşdırdıqda, onların ÜTT və İƏİT kimi beynəlxalq təşkilatlar daxilində fəaliyyətlərinin önəmliliyi üzə çıxır. İxracın dəstəklənməsi ilə əlaqədar olaraq ÜTT tərəfindən təsdiq olunan qaydalar, subsidiya və kompensasiya tədbirləri ilə bağlı Razılaşmada öz əksini tapmışdır. Bu razılaşmada ÜTT-ə üzv olan ölkələrdə subsidiyaların tətbiq olunması qaydaları verilmişdir.

İxrac kreditlərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilə əlaqədar

İƏİT-in müvafiq müqaviləsi rəqabət mühitinin hamı üçün eyni səviyyədə formalaşdırılması və bazarda tarazsızlığın pozulması hallarının aradan qaldırılması üçün zəruri mexanizmdir. İxrac kreditlərinin dövlət sığortalanması ümumi halda xarici ticarətin sürətlə genişlənməsinə təminat verən daha konkret tədbirlər, o cümlədən ölkənin gömrük sərəhədləri daxilində xüsusi bir ərazinin ayrılması; ərazidə ixrac məqsədilə konkret istehsala əlverişli şəraitin yaradılması; aşağı qiymətlərlə infrastrukturulardan istifadə kimi tədbirlər reallaşmalıdır. İxracı dəstəkləmək tədbirləri araşdırılarkən ÜTT, İƏİT və BMT-nin TİK-nın həmin tədbirlərə dair göstəriş və təlimatları nəzərə alınmış, ilk növbədə hər bir ölkənin mövcud beynəlxalq rəqabətdə iştirak səviyyəsini, milli firmaların xarici bazarlarda fəaliyyətini dəstəkləmək dərəcəsinə müəyyən edən qaydalar tədqiqatla əlaqələndirilmişdir.

İƏİT formatında ixrac kreditlərinin rəsmi şəkildə dəstəklənməsi ilə əlaqədar 1978-ci ildə imzalanmış razılaşmada ixracın dövlət kreditləşməsinin vahid qaydalarının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi ilə əlaqədar müddəalar əhatə olunmuşdur. Hazırkı şəraitdə bu Saziş 2 yanvar 2019-cu il tarixində edilən müəyyən dəyişikliklər əsasında icra edilməkdədir. Bu müqavilədə dövlət tərəfindən rəsmi şəkildə dəstəklənən ixrac kreditləri şərtlərinə (ixrac kreditinin maksimum ödəmə şərtləri, minimum kredit riskləri, minimum faiz dərəcələri) məhdudiyət qoyulur.

Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ixracın stimullaşdırılması və ixraca dəstək sahəsində dövlət strategiyası hazırlanarkən beynəlxalq iqtisadi təşkilatların bu istiqamətdə hüquqi normaları və tövsiyələri lazımi səviyyədə təhlil edilməli və onlardan geniş şəkildə istifadə olunmalıdır.

6. İxracının artırılması məqsədilə ixrac yönümlü məhsulların rəqabət qabiliyyətlərinin gücləndirilməsi və çeşid müxtəlifliyinin artırılması baxımından ixracatçılara dəstək istiqamətində Azərbaycanda kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi və yeni məhsulların istehsalına lazımi şəraitin yaradılması önəmli olduğundan ölkəmizdə İKA-ların fəaliyyətinin genişləndirilməsi lazım gəlir.

Son illərdə ölkəmizdə ixracın artırılması məqsədilə çox saylı tədbirlər sırasında prioritet kimi sahə qeyri-neft sektorunun inkişafı ön sırada dayanır. Bir sıra beynəlxalq proqnozlara əsasən gələcək illərdə global səviyyədə yanacaq məhsullarına tələb davamlı olmayacaq və

bunun nəticəsində həmin növ məhsulların dünya bazarlarındakı qiyməti hazırki yüksək səviyyəsini saxlamayacaqdır. Bundan əlavə ölkəmizin gələcək iqtisadi artımının 2-3% həcmində olacağı proqnozlaşdırılır. Bütün bunlar Azərbaycanımızın prioritet hesab etdiyi məqsədlərə nail olmaq üçün daha perspektivli sahələrə daha çox diqqət yetirilməsi məqsəduyğun hesab edilir.

Hazırki şəraitdə ixrac məqsədilə kifayət qədər qeyri neft məhsulumuz olmasada hər halda onun potensial imkanları çoxdur. Bu səbəbdən də ixrac məhsullarının artırılması məqsədilə ilk növbədə həmin məhsulların istehsalını stimullaşdırmaq lazımdır. Belə ki, ölkədə ixrac məqsədilə istehsal olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətlərinin artırılması, həcm və çeşidinin artırılması və keyfiyyətlinin yüksəldilməsi baxımından Azərbaycanda bank sisteminin təkmilləşdirilməsini təmin etmək və yeni məhsulların istehsalına lazımı şəraitin yaradılması məqsədilə ölkəmizdə İKA-ların fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi önəmlidir.

Apardığımız araşdırmalara əsasən ölkəmizdə çoxlu sayda perspektivli sahələr mövcuddur. Belə sahələrdən biri zəfəran və digər növ bitkilərin ixracıdır. Zəfəran istehsalı və ixracı sahəsində Azərbaycan böyük təcrübəyə malikdir. Vaxtilə ölkəmizdə böyük miqdarda zəfəran becərilmiş və ixrac edilmişdir. Lakin müəyyən səbəblərdən, xüsusilə də neft hasilatının artması bu növ məhsulun yetişdirilməsinə mənfi təsir göstərmişdir. Son illərdə bu məhsula maraq artmış və həmin istiqamətdə şirkətlər yaradılmışdır. Bu şirkətlərin global rəqabətqabiliyyətliliklərini artırmaq məqsədilə müvafiq stimullaşdırıcı tədbirlərin reallaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Hazırki şəraitdə bir sıra ölkələr artıq zəfəran istehsalına böyük maraq göstərir və onun ixrac imkanlarının artırılmasına çalışsalarda hər halda, ölkəmizin zəfəran istehsalında daha çox təcrübəyə malik olması, təbii iqlim baxımından bir çox ölkələrdən üstün olması və ən əsası zəfəranın keyfiyyəti baxımından öndə durması Avropa və dünyanın başqa ölkələrinin bazarlarını tutmaq imkanlarını artırır.

Hazırda dünya bazarlarında bir qram zəfəranın qiyməti 10 ABŞ dollarına bərabərdir. Əgər respublikamızda yenidən zəfəranın məhsuldarlığı bir hektardan ildə 11 kq olarsa bu da respublikamızın bir hektardan 110 000 ABŞ dolları əldə etməsi deməkdir. Qeyd etmək

lazımdır ki, becərilən zəfəran xammal şəklində deyil, emal olunaraq mürəbbə və ya analogu olmayan povidlo şəklində satılarsa daha çox gəlir əldə edilə bilər.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatının dəstəklənməsi məqsədilə fəaliyyət göstərən dövlət və ya kommərsiya bankları tərəfindən təqdim edilən kreditlərin maksimum məbləği 10 mln AZN olmaqla minimum 8% faiz dərəcəsinə, 5 illik müddətə verilir. Həmin kreditlərin güzəşt müddəti 2 il üçün nəzərdə tutulmuşdur. Təqdim edilən kredit şərtləri istehsal sahəsində yeni layihənin yaranması məqsədilə əlverişli deyildir. Belə ki, kredit faizləri yüksək və məbləğ isə çox azdır. Bu səbəbdən də qeyd edilən məqsədin reallaşdırılması üçün İxrac-Kredit Agentiyinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədəuyğun olardı. Nəticədə hər hansı bir bank tərəfindən kreditin verilməsində artıq böyük marja yox, daha az (6 aylıq) Libor (22 noyabr 2021 – 0.24388%) + 1,5%-2% (illik marja) faiz dərəcəsi təklif olunardı. Verilən kredit İxrac Kredit Agentliyi tərəfindən sığortalandığına görə bank artıq hər hansı bir risklə qarşılaşmayacaqdır. Təqdim etdiyimiz modelin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu ilə fərqi barəsində qeyd etmək olar ki, burada istər dövlət bankları və istərsə də kommərsiya bankları kredit təqdim edən bank rolunda çıxış edirlər. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın bank sistemində kredit verilməsində artımın əldə edilməsi deməkdir. Təklif etdiyimiz ikinci modelə əsasən ölkədə fəaliyyət göstərən banklar idxalçıya kredit təqdim edir və İxrac Kredit Agentliyi öz növbəsində mövcud olan riskləri sığortalayır. Bildiyimiz kimi xarici tərəf müqabillərinə təqdim edilən kreditlər yüksək risk potensialına malikdir. Bu baxımdan da həmin kreditlərin böyük hissəsi fəaliyyət göstərən banklar tərəfindən deyil, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, İKA-ların fəaliyyət göstərdiyi əksər ölkələrdə banklar tərəfindən verilən kreditlərin 75-95%-dək dövlət tərəfindən sığortalanması nəticəsində bankların müəyyən risklərlə qarşılaşmasının qarşısı alınmış olur. Nəticədə ölkədə ixracın artımı stimullaşacaq ixrac fəaliyyəti genişlənəcək, bu da ölkəyə xarici valyuta axınına səbəb olacaqdır.

Cədvəl 1.

**Bank tərəfindən verilən kredit ödəniş cədvəli və
İxrac Kredit Agentlik tərəfindən əldə ediləcək sığorta premiyası**

kredit qaytarılma tarixi	əsas borc	valyuta	faiz borcu	günlərin sayı	6 libor	marja	ümumi faiz dərəcəsi	qalıq	başlangıç tarixi
05.12.2021	250.000,00	USD	11.455,29	183	0,2535%	2%	2,2535%	1.000.000,00	05.06.2021
05.06.2022	250.000,00	USD	12.550,42	182	0,4825%	2%	2,4825%	750.000,00	
05.12.2022	250.000,00	USD	10.620,10	183	0,7856%	2%	2,7856%	500.000,00	
05.06.2023	250.000,00	USD	6.387,44	182	0,5269%	2%	2,5269%	250.000,00	
cəmi	1.000.000,00	USD	41.013,25						

ölkə alıcı	ixrac kreditin məbləği	sığortalanmış payı	sığorta müddəti (çatdırılma və güzləşmə müddəti daxil olmaqla)	sığorta premiya (birdəfəlik ödənilir)			
				sığortalanmış məbləğ	aşağı faiz dərəcəsi	orta faiz dərəcəsi	yuxarı faiz dərəcəsi
ABŞ	1.000.000,00	90%	24 ay	900.000	0,778%	1,597%	3,557%
				sığorta premiya məbləğdə	7.002,00	14.373,00	32.013,00

**Mənbə: Müəllif tərəfindən cədvəllər tərtib olunmuşdur.*

Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, Azəralüminium MMC – Azərbaycan Respublikasının əlvan metallurjiya sənayesinin aparıcı şirkəti, həmçinin Cənubi Qafqazda yeganə ilkin alüminium istehsalçısıdır. 2019-cu ildə dünyada 63.690 mln. ton alüminium istehsal edilib. Əsas istehsalçılar - Çin, Şimali və Cənubi Amerika, Avropa, Fars körfəzi ölkələri, Rusiyadır. Azəralüminium MMC 2019-cu ildə 50,13 min ton olmaqla dünya alüminium istehsalının 0,078% təşkil etmişdir. Azəralüminium MMC-nin güclü tərəflərindən biri maye metalın istehsal olunmasıdır. Digər istehsalçıların çoxu kimi Azəralüminium MMC yarımfabrikat məhsullarının istehsalı üçün xaricdən külçə alıb əritmir, bu məhsulu xam maddələrdən (gil torpaq, anod blokları, flüorid və s.) istifadə edərək elektroliz prosesi zamanı zavod özü əldə edir. Bu da maya dəyərimizin aşağı düşməsinə səbəb olur ki, bu da öz növbəsində dünya bazarında digər istehsalçılar ilə rəqabət aparmağımıza böyük dəstək verir. Dünya standartları əsasında hazırlanır və müxtəlif sahələrinde geniş tətbiq olunur. Azəralüminium MMC özünün bütün imkanlarından istifadə edərək istehsal etdiyi məhsullar ilə bir neçə il ərzində dünyanın ən böyük bazarlarına daxil

olmağa nail olmuşdur. Şirkət istehsalının 90%-nı 15-dən çox xarici ölkələrə ixrac edir. Azəraluminium ən mühüm müştərisi ABŞ ölkəsi sayılır.

ABŞ bazarında qiymətlər:

- Azərbaycan – 2700 ABŞ dolları + 13% (gömrük rüsumu) = 3051 ABŞ dolları
- Türkiyə - 2650 ABŞ dolları + 20% (gömrük rüsumu) = 3180 ABŞ dolları
- Çin – 2500 ABŞ dolları + 30% (gömrük rüsumu) = 3250 ABŞ dolları

ABŞ-da daha ucuz başa gəldiyinə görə məhsula tələbat böyükdür. Hazırda bu məhsulu ixrac etməsi üçün müştərilər və sifarişlər mövcuddur. Lakin Azəraluminium MMC 20 min ton sifarişi yerinə yetirmək üçün istehsal gücü çatmır. Ona görə aşağı faiz dərəcəsi ilə kreditə ehtiyacı var. Aşağı dəyərdə olan kreditlər dövlət tərəfindən zəmanət altında bank kredit təqdim edə bilər. Ya da bu problemin digər həlli yolu isə İxrac Kredit Agentliyi hesabından bu kredit sığortalanır və bank tərəfindən kredit Azəraluminium MMC-yə təqdim oluna bilər. Və bunun nəticəsində şirkət əlavə 20 min ton məhsul istehsal edib və ölkədən ixrac edə bilər. Azəraluminium MMC 61 milyon ABŞ dolları məbləğində gəlir əldə edə bilər.

Mövcud iqtisadi vəziyyəti araşdırmadan sonra, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda ixrac yönümlü istehsalı stimullaşdırmaq məqsədi ilə dövlət tərəfindən sahibkarlığa köməklik, ixraca dəstək və qeyri neft sektorunun emal sahələrinin inkişafına istiqamətlənmək ön sırada dayanır. Bu sahələr sürətlə inkişaf olunarsa, manatın möhkəmlənməsi, işsizliyin azalması və ən əsası ölkələr arası xarici ticarət əlaqələri təkmilləşərək sıx əməkdaşlıq üzərində qurulur.

7. Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılması istiqamətində fond və agentliklərin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə onların birləşdirilməsi və vahid şəkildə Kreditlərin Sığortalanması üzrə Agentliyin yaradılması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Ölkədə istər ixrac potensialının aşkara çıxarılması və istərsədə ixracın genişləndirilməsi istiqamətində dəyişikliklərə ehtiyac olduğundan son dövrlərdə ixracın stimullaşdırılması məqsədilə

Azərbaycanda çoxlu sayda təşkilatlar yaradılmışdır. Bu təşkilatlar tərəfindən aparılan və aparılacaq işlərlə birgə yeni və mövcud Agentliklərin fəaliyyətinin canlandırılması ixracın stimullaşdırılması və maliyyələşdirməsi üçün daha effektiv işlərin aparılması iqtisadiyyatımızın böyük ehtiyacı vardır. Bu səbəbdən də ölkəmizdə ixracı genişləndirmək məqsədilə xarici ölkələrin təcrübələrindən yararlanmaq lazımdır. Belə ki, uzun illər bundan öncə dünyanın əksər ölkələrində yaradılan İdxal-İxrac Banklarının və İKA-lərin təcrübəsindən bəhrələnərək Azərbaycanda da onların daha geniş dairədə formalaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə yaxın qonşumuz və əməkdaşımız olan Rusiyanın təcrübəsini dəqiq öyrənmək faydalı olardı.

1994-cü ildə Rusiyada yaradılmış ROSEKSİMBANK dövlətə məxsus ixtisaslaşmış ixrac-idxal bankıdır. Bu bank ixrac sahəsində dövlət təminatlarının həyata keçirilməsi məqsədilə Rusiyanın dövlət agenti roluna malikdir. ROSEKSİMBANK ixrac əməliyyatlarına zəmanətin verilməsi və kreditləşdirilməsini reallaşdırır. Bundan əlavə, 2011-ci ildə Rusiyada İxrac kredit Agentliyi yaradılmışdır. Bu Agentlik xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən İKA-ların təcrübəsi əsasında və Rusiyada istehsal olunan qeyri-xammal məhsulların ixracının sığortalanması məqsədilə yaradılmışdır. Bu agentliyin əsas məqsədi təchizat kreditlərin sığortalanması, alıcı kreditlərinin sığortalanması, akkreditiv üzrə risklərin sığortalanması, ixrac kreditlərinin sığortalanması və zəmanətlərin sığortalanmasıdır.

Apardığımız təhlillərdən bu nəticəyə gələ bilirik ki, ölkədə ixracın stimullaşdırılmasında dövlətin dəstəyi zəruridir və bu dəstək ilk növbədə ixracın maliyyələşdirilməsi sahəsində olmalıdır. Xarici ölkələrin təcrübəsinə əsasən qeyd etmək olar ki, ixracın dəstəklənməsi işində kommersiya banklarının yardımı ilə kifayətlənmək olmaz. Bu istiqamətdə ölkədə böyük irəliləyiş və inkişafa nail olmaq üçün ölkədə müvafiq İdxal-İxrac Banklarının formalaşdırılması zəruri şərtidir. Bildiyimiz kimi, iqtisadiyyatın inkişafı ümumilikdə ölkənin bütün sahələrinin inkişafı və beynəlxalq iqtisadi sistemdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsi kimi qəbul olunur. Ən əsası ölkədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, xalqın rifah halının davamlı olaraq yaxşılaşdırılması hesab etmək olar. Bildiyimiz kimi, hər bir dövlətin, eləcə də Azərbaycanın bir dövlət olaraq məqsədi, birinci növbədə, öz

xalqının rifah halını maksimum dərəcədə yüksəltməkdir.

Tədqiqat prosesində əldə olunmuş nəticə və təklifləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Dissertasiya işində Azərbaycanda ixracın inkişafının müasir vəziyyəti tədqiq edilmişdir. Tədqiqatlar bir mənalı şəkildə Azərbaycan Respublikasında 1991-ci ildən bu günədək ixrac potensialının inkişaf dinamikasını təhlil etməyə imkan vermişdir.

Tədqiq edilən müddət dövründə, xüsusən də 2000-2018-ci illər ərzində Azərbaycanda uğurlu neft strategiyası nəticəsində ÜDM-in orta illik artımı 16,9%-a çatmışdır ki, bu artım bütün sahələrin inkişafına, istehsal olunan məhsulların və yaradılan texnologiyaların uğurla ixrac edilməsinə imkan yaratmışdır.

Qeyd edilənlərə nümunə olaraq bildirmək olar ki, ölkəmizin Serbiya dövlətinə ayırdığı 300 milyonluq kredit Azərbaycanın “AzVirt” MMC yol tikinti şirkətinin iştirakı ilə yol tikinti işlərinin reallaşdırılmasına sərf olunmuşdur. Aparılan işlərin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində Serbiya dövləti ilə 2019-2022-ci illər ərzində 475 milyon ABŞ dolları dəyərində yol tikinti işlərinin aparılmasına dair yeni müqavilə bağlanmışdır. Azərbaycan müəssəsi olan “AzVirt” şirkəti tərəfindən yüksək texnologiyaya əsaslanan yol tikinti işlərinin reallaşdırılması Azərbaycana valyuta axınını gücləndirmişdir. Eyni zamanda “AzVirt”-in yüksək tikinti texnologiyası Ukraynaya və Qırğızıstana ixrac edilir və bu respublikalarda həmin şirkət tərəfindən yol tikinti işləri həyata keçirilir.

Dissertasiya işində aparılan tədqiqat əsasında aşağıda qeyd olunan nəticələr əldə edilmişdir:

- İxracın stimullaşdırılmasında kreditləşmə mexanizmləri nəzəri metodoloji cəhətdən tədqiq edilərək belə bir elmi nəticə əldə edilmişdir ki, ölkənin ixrac potensialının artırılmasında ən əsas şərtlərdən biri dövlətin həyata keçirdiyi stimullaşdırıcı tədbirlərdir. Bu tədbirlər müvafiq sahələrdə ilkin olaraq yeni innovativ texnologiyaların tətbiq edilməsi nəticəsində rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalını təmin etmək mümkündür;
- Ölkənin ixrac siyasətinin gücləndirməsi istiqamətdə qabaqcıl ölkələrin apardığı siyasət müqayisəli təhlil edilərək və bu təcrübə nəzərə alınaraq belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, ölkə iqtisadiyyatının ixrac hesabına

gücləndirilməsi üçün beynəlxalq iqtisadi təşkilatların ixraca hər bir dövlət üçün qoyduğu tələbləri nəzərə alaraq İxrac Kredit Agentliyi yaradılmalıdır. Beləliklə İdxal-İxrac Kredit Bankının, Kommersiya banklarının və İxrac Kredit Agentliyinin verə biləcəyi kreditlər sığortalanmalıdır;

- Yüksək inkişaf etmiş ölkələrin ixracın stimullaşdırılmasının kreditləşmə mexanizmini tədqiq edərək ölkəmizin istehsal etdiyi xammal bazası üzərində qurulmuş sənaye və digər müəssisələrin təcrübəsinə uyğun ixracın şaxələndirilməsi ilə stimullaşdırılmasının qarşılıqlı əlaqədə birgə mexanizmi müəyyənəndirilməlidir;
- Dövlət səviyyəsində ixracın stimullaşdırılması üzrə dövlət dəstəyi strategiyası hazırlanarkən bütün beynəlxalq təşkilatların xüsusən də ÜTT-nin (Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) və İƏİT-nin (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) bütün tələbləri və tövsiyələri nəzərə alınmalıdır və ixrac siyasəti strategiyası bu tələblərin üzərində qurulmalıdır;
- Ölkədə istehsal olan ixrac məhsullarının keyfiyyətini və çeşidlərini artırmaq məqsədi ilə dövlət tərəfindən aparılan elmi tədqiqat işləri qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsinə uyğunlaşdırılaraq texnoparklar, startaplar səviyyəsində öz həllini tapması zəruriliyi vardır;
- Beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq xarici ticarət üzrə hesablaşmaların əsas alətləri sistemləşdirilmiş, hər bir alətin fəaliyyət sxemi tərtib edilmiş və hər bir alətin zəif və güclü tərəfi aşkara çıxarılmışdır. Bu işə tədqiqata ixracın stimullaşdırılması sahəsində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təsnifatın yaradılmasına imkan vermişdir;
- Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ölkəmizdə ixracın artırılması istiqamətində perspektivli sahələr mövcuddur ki, bu sahələrin inkişaf etdirilməsində İxrac Kredit Agentliyi xüsusi rol olmağı ola bilər;
- Hazırkı pandemiya dövründə tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda bütün işlər dövlət tərəfindən sahibkarlığa köməklik, ixraca dəstək, daha çox qeyri neft sektorunun emal sahəsinin və digər prioritetlərin inkişafına istiqamətlənməlidir. Bu sahələr inkişaf edərsə, manatın möhkəmlənməsi, işsizliyin azalması və ən əsası Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri onun ixrac potensialı, ixracın rəqabətqabiliyyətliliyi daha da güclənər.

Dissertasiya işinin mövzusu üzrə aşağıdakı məqalə və kitab dərc olunmuşdur:

1. Фаталиева Е., Шамчиев А. Япония и пути сотрудничества с Азербайджаном. «Вектор», Баку, 2003, С. 100.
2. Fətəliyeva Y. İxrac kredit agentliklərinin zəruriliyi // Azərbaycan Vergi Jurnalı, 2017, №3 (135), s. 105-112.
3. Fətəliyeva Y. Sığorta agentliyi olan EGAP təcrübəsinin Azərbaycanda istifadəsi və ixracda dövlət dəstəyi sahəsində sığortanın rolu // “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri” Elmi Əsərlər Toplusu XVII buraxılışı, Bakı, 2017, s. 333-344.
4. Fətəliyeva Y. Azərbaycanda Kreditləşmə prosesinin tənzimlənməsində kredit bürosunun vacibliyi// Kooperasiya elmi-praktiki jurnalı, 2018, №3 (50), s. 117-121.
5. Фаталиева Е. Рост экспортных и импортных операций между Российской Федерацией и Азербайджанской республикой в условиях экономической войны в мире. // Проблемы экономики и Юридической практики № 5 2018. Издательский дом «Юр-ВАК» С. 119-124.
6. Fətəliyeva Y. Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasına təsir göstərən İdxal-İxrac Bankların, Agentliklər və Fondların yaradılması və inkişaf perspektivləri // İpək yolu jurnalı, 2019, №3, s. 78-84.

Dissertasiyanın müdafiəsi “27” may 2022-ci il tarixdə saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında www.unec.edu.az yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “27” aprel 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 11.03.2022
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 02/03.
Həcmi 1 ç.v. (41620 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809*